

UDK: 362.74
izvorni znanstveni rad
primljen 10. prosinca 2002.

Dr. sc. Božo Žepić,
redoviti profesor Pravnog fakulteta u Mostaru

UKINUĆE NAJGORIH OBLIKA DJEČJEG RADA I PRIMJENA MEĐUNARODNIH STANDARDA U ZAŠTITI DJECE I MLADEŽI PRI ZAPOŠLJAVANJU I RADU

Međunarodno radno i socijalno pravo, a osobito konvencije, preporuke i drugi akti Međunarodne organizacije rada, Savjeta Europe i Europske unije sadrže brojne norme kojima su utvrđeni međunarodni standardi za ukinuće i zabranu najgorih oblika dječjeg rada i zakonsku regulaciju takvoga rada u zemljama gdje opći uvjeti i tržište rada zahtijevaju zapošljavanje djece.

U Bosni i Hercegovini veliki problem usuglašavanja i udovoljavanja tim standardima predstavlja činjenica da na razini državne središnje vlasti ne postoji ministarstvo rada i socijalne skrbi, već je donošenje zakona o radu i drugih propisa iz ove oblasti preneseno u mjerodavnost dva entiteta, dok je to u Federaciji u podijeljenoj mjerodavnosti entiteta i županija – kantona. Donošenjem zakona o radu u oba entiteta učinjeni su prvi važni koraci u standardizaciji prava, regulaciji zakonom dopuštenog rada djece između 15 i 18 godina te ukinuću najgorih oblika dječjeg rada.

Ovdje predstoji daljnja borba za standardizaciju i osuvremenjivanje radnog i socijalnog zakonodavstva, u čemu Međunarodna organizacija rada preko svojih institucija i angažiranih eksperata, osobito organizacijom državnih tripartitnih konferencija i na druge načine, pruža značajnu pomoć. Međutim, problemi se javljaju što društveni, materijalni, ekonomski i financijski uvjeti ne stvaraju i ne osiguravaju kvalitetnu podlogu za ostvarivanje zakona i zakonom predviđenih prava. Opće siromaštvo, velika nezaposlenost i neadekvatno stanje obrazovanja ne omogućuju potpuni razvoj djece do stjecanja odgovarajuće dobi od 18 godina i završetka školovanja. Pored toga, vrlo izraženi problemi zapošljavanja mladih sa završenom školom destimulativno djeluju na učenike i studente, tako da se mnogi odlučuju na prekid školovanja i prerano zapošljavanje.

Ukinuće najgorih oblika dječjeg rada i normativna regulacija zakonom dopuštenih oblika takvoga rada moraju i dalje biti predmetom stalne skrbi i djelovanja vladinih institucija i organa, a također i raznih društvenih i humanitarnih organizacija s područja civilnog društva.

UVOD

Dječji rad je jedan od najstarijih oblika društvene podjele rada. Poznat je od samog postanka ljudskog društva do danas. Na žalost, zloporabe i nasilja djece u procesima rada također su jedan od najstarijih i najrasprostranjenijih oblika nasilja i raznih zloporaba koje jedni ljudi primjenjuju nad drugima. Odatle potreba da znanstvenici, ali i svi drugi humanisti stalno dižu svoj glas u obranu djece i njihovu zaštitu od onih koji ih prisiljavaju raditi razne poslove za koje nisu psihički, fizički ni intelektualno sazreli, niti su za takav rad adekvatno pripremljeni. Takav rad, u pravilu, je štetan po intelektualni i moralni razvitak djece, jer se negativno odražava na sve njihove životne funkcije, pa je ujedno zabranjen aktima i normama ne samo domaćeg već i međunarodnog radnog i socijalnog prava.

Djeca su onaj najmlađi dio ljudske populacije na kojem počiva budućnost čovječanstva kao općeljudske zajednice, ali i svakog posebnog i konkretnog ljudskog društva. To je onaj njegov dio koji je najpogodniji za pravilnu edukaciju, jer se na njih najlakše mogu, bez ikakvog otpora i predrasuda, primijeniti sve poželjne moralne norme i pedagoško-didaktičke metode obrazovanja koje osiguravaju njihovo kasnije adekvatno i poželjno ponašanje u svim društvenim skupinama i životnim situacijama. To je društvena skupina koja najlakše prihvaća i najdosljednije provodi cjelokupni sustav ljudskih vrijednosti. Djeca su zato najmanje iskvareni dio ljudskoga društva. Međutim, ona su ujedno i onaj njegov dio koji je najviše podložan društveno štetnim djelovanjima i raznim oblicima kvarenja, kao posljedice utjecaja raznih kriminalnih skupina i nositelja društveno štetnih oblika ponašanja.

Danas u svijetu veliki broj djece radi razne poslove koji su štetni po njihovo zdravlje i psihofizički razvitak, iako su odavno doneseni potrebni dokumenti međunarodnog pravnog karaktera koji takav rad zabranjuju. "Prema podacima Međunarodne organizacije rada, u svijetu ima najmanje 120 milijuna djece koja rade i to u dobi od 5 do 14 godina. MOR osobito ističe "nevidljivost" ugrožene djece, što je jedan od osnovnih razloga zbog kojih moderna društva i vlade nisu aktivnije u obuzdavanju najštetnijih oblika dječjeg rada"¹

Međunarodno i domaće radno i socijalno pravo u odnosu prema djeci i dječjem radu javlja se u ulozi zaštitnog zakonodavstva, jer "rad je zajednički imenitelj i uvjet svakog ljudskog života u društvu."²

Pored rečenog, danas u mnogim društvima postoje brojne društvene organizacije, te vladine i nevladine udruge građana za zaštitu i skrb o djeci. Svojim humanističkim djelovanjem one preventivno utječu na planu zaštite djece od nepravednog tretmana te nezakonitog i neadekvatnog rada, a osobito na sprječavanju raznih zloporaba djece pri radu, hoteći iz letargije probuditi savjest čovječanstva i upozoriti ga što mu se može dogoditi, što bi trebalo činiti da bi se izbjegle mnoge negativne posljedice i da bi generacije ljudi koje dolaze živjele u sretnijem i čovjeka dostojnijem društvu nego što je ovo današnje.

¹ Iz *Priručnika o zaštiti ljudskih prava i nediskriminaciji u oblasti radnih odnosa*, Sarajevo, 1999.

² G. Friedmann – P. Naville, *Sociologija rada*, V. Masleša, Sarajevo, 1972. str. 13.

1. DVOSTRUKI KARAKTER LJUDSKOGA RADA I PITANJE RADNOG ANGAŽMANA DJECE

Malo koja ljudska aktivnost pokazuje u isto vrijeme toliko pozitivnih i negativnih, prihvatljivih i neprihvatljivih, korisnih i štetnih, oslobađajućih i destruktivnih elemenata i njihovih posljedica kao što je ljudski rad. Ta bipolarnost ljudskoga rada teško je prepoznatljiva, jer se najčešće izražava u nerazdvojnoj povezanosti njegovih dobrih i loših strana, tako da tek suptilnom raščlambom svakog konkretnog rada možemo razaznati i evidentirati jednovremeno postojanje pozitivnog, korisnog i oslobađajućeg, s jedne, te negativnog, štetnog i retrogradnog, s druge strane. To znači da svaki rad ima pozitivne i negativne crte. Bitno je, međutim, što u njemu dominantno prevladava.

Neki su radovi već na prvi pogled prepoznatljivi kao dobri i preporučljivi. Primjerice, takvi su radovi umjetnika, znanstvenika, proizvođača životnih namirnica, profesora, odgojitelja i njima slični. Ma koliko bili odgovorni, teški, iscrpljujući i zamorni, njihovi izvođači uvijek im se rado vraćaju, a u takvim radovima često nalaze i užitak. Drugi su destruktivni i štetni. Primjerice, takvi su teški fizički radovi i radovi koji se odvijaju pod otežanim uvjetima rada kao što su podzemni radovi u rudnicima, radovi metalurga u talionicama, građevinski radovi na velikim visinama i otvorenim prostorima. Takvim radovima njihovi akteri najradije okreću leđa, a vraćaju im se samo ukoliko su na to prisiljeni iz ekonomskih, pravnih ili egzistencijalnih razloga. Prema ovim se radovima lako odrediti na pozitivan ili negativan način. Međutim, mnogi su radovi s podjednakim brojem pozitivnih i negativnih karakteristika. Kod njih će tek suptilna raščlamba pokazati pravo stanje stvari.

Pored njegovoga nesporno velikog značenja za opstanak i razvitak čovjeka i ljudskog društva općenito, filozofi i sociolozi uvijek su upozoravali na dvostrukost karaktera ljudskog rada. U ukupnosti svojih pozitivnih karakteristika rad se primarno javlja i doživljava kao **stvaralački rad**, u kojem čovjek stvara materijalna i duhovna dobra za zadovoljavanje mnogih svojih potreba. U takvom radu, kojeg je sam odabrao za svoj vlastiti životni poziv i profesionalni angažman, čovjek se iskazuje kao svestrano stvaralačko biće. Pogotovo onda kada se takva njegova profesionalna aktivnost odvija u povoljnim uvjetima rada, kakvi su primjerice zagrijani i osvijetljeni uredski prostori, projektantske dvorane, znanstveni kabineti. Ako pored toga u njima vladaju poželjni odnosi suradnje i međusobnog razumijevanja među zaposlenicima, tako što se dosljedno štuje ljudsko dostojanstvo svakoga pojedinca, onda je takav rad protkan osjećanjem zadovoljstva i sreće. Takav se rad ne doživljava kao rad iz nužde, već radi potrebe. Jer, pored ostalog, čovjek je stvaralačko biće, biće rada. On tada ne radi zato što mora, već zato što hoće raditi i biti koristan za vlastito dobro, dobro svoje obitelji i dobrobit zajednice u kojoj živi.

U takvom radu on ne pati već uživa, ne osjeća se nesretnim već sretnim, ne nastoji od njega pobjeći, već ga nastoji pod svaku cijenu zadržati. Brojni su primjeri takvoga rada, kao što je rad umjetnika, znanstvenika, misionara i slično. U naravi je čovjeka težiti takvom radu u kojem na ljudski način iskazuje svoju stvaralačku prirodu i vlastitu generičku bit.

U drugom slučaju rad se često iskazuje kao potpuna suprotnost. Takav je rad koji čovjek nije odabrao za vlastiti poziv, već mu je on nametnut od drugih ili je na

njega prinuđen samo radi vlastitog opstanka. Takav rad on obavlja samo iz ekonomske nužde i zato što mora iz egzistencijalnih razloga da bi uopće preživio. Takav je svaki prisilni, prekomjerni, prekovremeni, teški rad, ili noćni rad, kao i svi radovi koji se odvijaju u neadekvatnim uvjetima: pod zemljom, pod vodom, na otvorenom i hladnom prostoru. Tu je čovjek često spušten na razinu životinjskog. Radi iz nužde, samo zato što mora i samo dotle dok mora. U radu se ne osjeća sretnim već nesretnim. On mu ne čini zadovoljstvo, već ga čini nesretnim. Izvan sebe je kada je na poslu, a pri sebi samo izvan rada u slobodnom vremenu.

Kada rad djece promatramo u kontekstu ovih općih filozofsko-socioloških karakteristika, onda nam se nameće pitanje trebaju li djeca uopće raditi? Na to pitanje teško se može kategorički odgovoriti, bilo pozitivno li negativno. Zapravo, u ranoj mladosti rad može djelovati pozitivno na odgoj i obrazovanje djece i mladeži. Zato su neki radovi djeci preporučljivi. To su svi oni radovi koje mladi dragovoljno prihvaćaju, kao što je, primjerice, pomaganje odraslim u domaćinstvu, ili praktični odgojni radovi u školi ili vrtiću. Drugi su radovi neprihvatljivi i nepreporučljivi, a neki čak i zabranjeni. Takvi su svi teški, noćni, prekomjerni, kao i radovi koji se odvijaju u neprimjerenim uvjetima rada, gdje sama radna okolina ima, ili može imati, štetne posljedice po život i zdravlje djece. Takvo je i prerano zapošljavanje djece prije navršavanja određenih godina života. Napokon, takvi su i svi oni radovi koji su po svojoj naravi u koliziji s društvenim i moralnim sustavom vrijednosti. Kao takvi oni imaju negativan utjecaj na odgoj te sprječavaju obrazovanje i svestrani razvitak osobe. U pravilu, takvi su radovi ispod ljudskog dostojanstva.

Koliko god je ljudski rad korisna i nezaobilazna aktivnost bez koje bi bio ugrožen opstanak čovjeka i njegovoga društva, jednako tako je općepoznato "da se na mnogo načina može rad upotrijebiti protiv čovjeka, da se čovjek može kažnjavati sistemom prisilnoga rada u koncentracijskim logorima, da se rad može učiniti sredstvom tlake nad čovjekom, da se, konačno, na različite načine može eksploatirati ljudski rad, to jest radnik. Sve to potkrjepljuje moralnu obvezu da se radišnost kao krepost poveže s društvenim poretком rada, koji će omogućiti čovjeku da u radu "bude više čovjek" te zbog rada ne bude ponižen, ne samo trošeći fizičke snage (što se ne može izbjeći barem do određenog stupnja) nego, pogotovo, gubeći sebi svojstveno dostojanstvo i subjektivnost."³ Sa svim tim oblicima eksploatiranja, ponižavanja i maltretiranja pri radu sučeljena su i djeca, samo što se to kod njih događa u još drastičnijoj formi i što na njih ostavlja još pogubnije štetne posljedice.

Iz rečenog se daje zaključiti da je rad u biti važna i nezamjenljiva, primarno pozitivna i poželjna ljudska aktivnost, u procesu u kojem čovjek oplemenjuje prirodu, ali također i samog sebe. U tom smislu rad se velikim dijelom javlja bitnim uvjetom opstanka i razvitka čovjeka i društva. Ujedno, rad je važan za odgoj djeteta, jer se radne navike stječu u ranoj mladosti.

Osoba koja nije stekla nikakve radne navike u ranoj mladosti teško se u kasnijem razvitku može adaptirati na radnu sredinu, koncentrirati na rad, priviknuti na radno vrijeme i izdržati radnu stegu. Napokon, rad se javlja i važnim oblikom obrazovanja. Ne samo zato što je svako stjecanje znanja utemeljeno na radu i učenju već i zato što

³ Iz knjige *100 godina katoličkog socijalnog nauka*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1991. str. 482.

mnogi oblici profesionalnoga rada mogu uspješno svladati samo ukoliko je teorijski dio obrazovanja povezan s praktičnim. To osobito važi za mnoga tehnička i radnička zanimanja u kojima je školovanje i profesionalno osposobljavanje nužno i neminovno povezano s praktičnim radom u laboratorijima, projektantskim biroima, radionicama i slično.

Sekundarno, ali ne i nevažno, rad se javlja i u svom negativnom i nepoželjnom svojstvu, jer postoje mnoge negativne vrste i oblici rada koji uzrokuju štetne nepoželjne posljedice, osobito u odnosu prema djeci i mladeži, a koje treba sprječavati raznim pravnim i nepravnim sredstvima. Međunarodno radno i socijalno pravo u svojoj zaštitnoj funkciji upravo to i čini, propisujući vrste, načine njihova sprječavanja i mjere koje treba primijeniti prema poslodavcima i drugim korisnicima takvoga dječjeg rada.

2. POJAM I RAZLIKOVANJE ZABRANJENOGA I NEADEKVATNOG RADA DJECE I MLADEŽI

Ovisno od različitih kutova promatranja, koje obično imaju različite društvene i druge znanosti koje se bave proučavanjem rada, on se može različito definirati. Ne ulazeći u taj uvijek otvoreni problem sporenja među znanstvenicima, ostat ćemo pri konstataciji da "nije jednostavno odgovoriti na pitanje što je rad. Svakako je naivno misliti da se rad sastoji samo od operacija na radnom mjestu. Rad nije samo ekonomska aktivnost već i socijalna. To je mješavina vještina, stavova, navika, statusa i moći. On je sam sebi svrha, a ipak i sredstvo do socijalnih ciljeva u tvornici i izvan nje. Nije moguće dovoljno ponavljati da su poslovi i odnosi među ljudima uvijek isprepleteni u socijalne slučajeve."⁴ Osobito onda kada se radi o dječjem radu.

Budući da međunarodno i domaće radno i socijalno pravo, nastojeći učinkovito onemogućiti uporabu dječjeg rada, pravi razliku između zabranjenog i neadekvatnog rada djece, ovdje ćemo pokušati izvesti odgovarajuće definicije s ciljem njihove međusobne pojmovne distinkcije.

Zabranjeni dječji rad je svaki onaj oblik radne aktivnosti djece koji je izričito zabranjen aktima i normama međunarodne organizacije rada i drugih međunarodnih organizacija, odnosno ustavom, zakonima i drugim propisima pojedinih država, za čiju uporabu su zapriječene odgovarajuće sankcije prema počiniteljima s ciljem njegova ukinuća.

Najgori oblici dječjeg rada su oni najteži oblici rada djece kojima se mora dati prioritet u nastojanju da se postigne njihovo sprečavanje, odnosno ukinuće, zbog izuzetno teških posljedica koje imaju na moralni, fizički, psihički i obrazovno-odgojni razvitak djece.

Pod pojmom neadekvatnog dječjeg rada podrazumijevamo sve vrste i oblike rada djece koji nisu prilagođeni njihovu uzrastu, nisu u funkciji njihova odgoja ili obrazovanja i nemaju društveno poželjan učinak na njihov psihofizički, intelektualni i moralni razvitak.

⁴ U Bosni i Hercegovini je nakon rata nedopušteni rad posebno došao do izražaja, tako da je, primjerice, samo u 2002. godini zatvoreno 152 bara i registrirano 246 žrtava trgovine ljudima, uglavnom mladim osobama.

Lagani rad je ona kategorija dječjeg rada koja podrazumijeva radno angažiranje djece na najmanje štetnim poslovima i s najnižom dopuštenom razinom starosne dobi ispod utvrđenog općeg uvjeta od 15 godina.

Rizični rad je ona vrsta rada gdje postoji izvjesnost da će ugroziti zdravlje, sigurnost i moral mladih ljudi, a osobito se odnosi na djecu u starosnoj dobi do navršenih 18 godina života.

2.1. *Zabranjeni dječji rad*

Temeljna međunarodna vrela radnog prava kojima su predviđeni oblici zabranjenog dječjeg rada su **Konvencija o minimalnoj dobi** (broj 138) i **Preporuka** (broj 146) iz 1973. godine te **Konvencija o najgorim oblicima dječjeg rada** (broj 182) i **Preporuka** (broj 190) iz 1999. godine. Međutim, i neki drugi akti MOR-a, kao i međunarodnih regionalnih organizacija, predviđaju odgovarajuće norme i aktivnosti na sprečavanju zabranjenog dječjeg rada. Aktivnosti zemalja članica koje ratificiraju ovu konvenciju trebaju biti usmjerene na učinkovitu primjenu standarda predviđenih ovim konvencijama i preporukama te središte njihove politike normiranja i djelovanja na ovom planu.

Od zakonodavstva zemalja članica očekuje se da učinkoviti eliminiraju rad djece u svim sektorima ekonomije, što prije svega podrazumijeva:

1. utvrđivanje minimalne dobi za prijam na rad,
2. osiguranje učinkovitih mjera primjene i provedbe zakona,
3. usvajanje socijalnih i ekonomskih mjera za sprečavanje dječjeg rada i rehabilitaciju djece koja se već nalaze u procesima rada.

Utvrđivanje i ograničavanje minimalne dobi za prijam na rad primarno podrazumijeva da se zakonom odrede **opći uvjeti** za prijam na rad **za sve vrste rada**, s tim da oni ne mogu biti ispod dobi obveznog obrazovanja, odnosno ispod navršenih 15 godina života, izuzev određenih izuzetaka koje su konvencijom predviđene za neke zemlje u razvoju. Pritom "**sve vrste rada**" obuhvaćaju, primjerice, rad u domaćinstvu, rad u obiteljskim poduzećima, rad kao samozaposlena osoba, rad na moru i slično. Navedeno izuzeće za zemlje u razvoju dopušta smanjenje općeg uvjeta glede dobne granice na 14 godina ustanovljeno je za ove zemlje, jer se smatra da njihove ekonomske i obrazovne mogućnosti nisu u dovoljnoj mjeri razvijene.

Od nacionalnog zakona o radu zemalja članica MOR-a, koje su konvenciju ratificirale, traži se da konkretno definira, operacionalizira i navede koji su to rizični radovi, odnosno zanimanja, da predvidi mjerodavni organ za odobrenje i kontrolu takvoga rada, zatim proceduru međusobnog konzultiranja socijalnih partnera ili pribavljanja mišljenja mjerodavnih stručnih tijela kako bi se povećala sigurnost i maksimalno zaštitilo zdravlje osobe.

Konvencija ostavlja prostor nacionalnom zakonodavstvu da može odrediti **izuzetak** od općeg uvjeta minimalne dobi **u svrhu umjetničkih izvedbi** izvođenja javnih predstava u interesu umjetnosti, znanosti i obrazovanja i sličnim slučajevima, pod uvjetom da predvidi mjerodavni autoritet za izdavanje dozvole u svim pojedinačnim slučajevima, ograniči radno vrijeme i odredi uvjete rada. Dakako, taj se izuzetak odnosi i na dječji rad u školama, kada je on dio javno odobrenog programa obrazovanja ili stručne obuke, kao i za praktični rad, koji se odvija u poduzećima, a dio je programa

stručnog obrazovanja za stjecanje odgovarajućih stručnih kvalifikacija. **Primjer** koji se ističe kao ogledni obrazac za druge je odgovarajući zakon Norveške, koji ovo pitanje uređuje na sljedeći način:

“(a) osobe koje imaju 13 godina ili i više mogu raditi na lakim poslovima koji neće negativno utjecati na njihovo zdravlje, razvitak i školovanje. Uprava inspekcije za rad će odrediti vrste rada koji će se odobriti sukladno ovoj odredbi. Uprava pritom može izdati pravila koja se odnose na broj sati rada i uvjete rada;

(b) osobe koje imaju 15 godina ili više, koje još pohađaju obvezno obrazovanje, mogu se zaposliti na poslovima koji neće negativno utjecati na njihovo zdravlje, razvitak i školovanje. Uprava inspekcije za rad će izdati dodatna pravila glede vrste rada koja će biti dopuštena sukladno ovoj odredbi, uključujući pravila koja se odnose na dužinu trajanja radnog vremena i uvjete takvog rada;

(c) osobe koje imaju 14 godina ili više mogu se zaposliti na poslovima koji predstavljaju dio njihovog školovanja ili praktičnog stručnog usmjeravanja, kada takav rad ne može imati negativan utjecaj na njihovo zdravlje i razvitak. Program obuke koji sadrži ovakav rad mora biti odobren od strane obrazovnih autoriteta. Uvjete koje je potrebno ispuniti da bi se školskim učenicima dopustilo da rade sukladno ovoj odredbi može definirati Uprava inspekcije rada;

(d) u ovisnosti od pristanka inspekcije rada, osobe mlađe od 15 godina i osobe koje pohađaju obvezno obrazovanje mogu se zaposliti na snimanju komercijalnih filmova, kazališnim predstavama i drugim predstavama koje nisu štetne po njihovo zdravlje, sigurnost, razvitak i školovanje.”⁵

Navedeni primjer samo je jedan u nizu primjera koje u svojim nacionalnim zakonodavstvima imaju mnoge zemlje članice Međunarodne organizacije rada. U svakom slučaju, najgore bi bilo ako bi zakon bio neodređen i ako bio ostavljao prazan prostor koji bi omogućavao zapošljavanje osoba mlađih od 15 godina, a da nije točno precizirano na kojim poslovima, s kolikim radnim vremenom i po čijem odobrenju takve osobe mogu raditi.

Djelotvorna primjena zakona o minimalnoj dobi za zapošljavanje podrazumijeva sankcioniranje ponašanja poslodavaca i odgovornih osoba, koja su suprotna predviđenim normama međunarodnog radnog prava.

Od nacionalnog zakonodavstva zemalja članica MOR-a zahtijeva se da pri ratifikaciji i usklađivanju vlastitog zakonodavstva o radu predvide odgovarajuće dovoljno učinkovite sankcije odvratanja i druge mjere za slučaj kršenja odredaba koje se odnose na rad djece; učine odgovornim sve osobe koje su u doticaju s radom djece, a osobito poslodavce, roditelje i staratelje; razmisle o raznovrsnosti sankcija i njihovoj gradaciji prema težini djela na kaznene, prekršajne, građanske i administrativne; omoguće djeci pristup pravnim lijekovima i uključivanju u sindikat odmah po njihovu zapošljavanju; omoguće sindikatu ili drugim organizacijama civilnoga društva da djecu zastupaju pred zakonom te osiguraju da djeca ne mogu nikako biti predmetom kažnjavanja u procesima rada, pa i onda kada je i sam njihov rad nezakonit.

⁵ O tomu šire, *Smjernice o radnom zakonodavstvu*, Geneva, 2001. str. 330. - 337.

Kao dobar **primjer** za druge zemlje ističe se odredba iz belgijskog zakona o radu, koja glasi: 1. "Zabranjeno je navesti ili pustiti djecu da rade ili izvršavaju aktivnost koja bi mogla biti štetna po njihovo obrazovanje ili razvitak. 2. Zabranjeno je, u svim slučajevima, učiniti ili pustiti da na djecu djeluje aktivnost koja bi mogla imati nepovoljan utjecaj na razvitak djeteta na pedagoškom, intelektualnom ili socijalnom planu, izložiti opasnosti njegov fizički, psihički i moralni integritet, ili koje bi mogle imati negativan utjecaj na sve aspekte njegove dobrobiti."⁶ Posebnu ulogu u postupku djelotvorne primjene zakona međunarodni propisi namjenjuju istrazi i inspekciji rada.

Istraga obavlja sustavnu reviziju situacija vezanih za rad djece na način što će se pratiti, evidentirati i statistički iskazivati raširenost dječjeg rada i to po spolu, dobi, zanimanju, gospodarskim granama koje ih zapošljavaju, zemljopisnoj lokaciji, imovnom stanju i statusu zaposlenja, pohađanju škole i slično. Osobito je važno da u istraživanju rada djece odgovarajuću aktivnu ulogu dobiju razne vjerske institucije, karitativne organizacije i druge zainteresirane društvene i humanitarne skupine.

Inspekcija rada, pored svojih drugih redovnih dužnosti, posebnu pozornost mora posvetiti radu djece. Njezin rad treba štititi javni autoritet, a da bi se taj cilj mogao postići, nacionalni zakon mora inspekciji dati primjerene ovlasti, ona mora biti osposobljena za otkrivanje prikrivenih oblika dječjeg rada te snabdjevena potrebnim sredstvima za uspješan rad na tom planu. Pored toga, inspekcija treba imati mandat za pristup na sva mjesta na kojima se odvija rad djece; u njoj mora postojati spolna ravnoteža u brojčanom sastavu inspektora; mora se osigurati suradnju inspekcije s drugim administrativnim, odgojno-obrazovnim i humanitarnim službama i organizacijama i slično. Napokon, potrebno je predvidjeti mogućnost intervencije inspekcije i inspektora rada u slučajevima povrede zakona o dječjem radu koje joj prijave sindikati, odnosno bilo koja druga javna ili privatna organizacija koja je u mogućnosti prikupljati i dostavljati podatke o nezakonitim oblicima rada djece. Inspekcija treba imati ovlasti sama izricati odgovarajuće administrativne sankcije prema prekršiteljima, kao što su novčano kažnjavanje, suspenzija i oduzimanje dozvola za rad, te osigurati da svatko tko vrši opstrukciju inspekcijeskoga nadzora bude izložen, odnosno podložan sankcijama.

Isto tako, treba stvoriti obvezu za poslodavce i sve druge koji zapošljavaju ili na drugi način koriste rad djece da vode potrebne obvezne evidencije i druge odgovarajuće dokumente s podacima o zaposlenoj i radno angažiranoj djeci.

Djeci i institucijama za njihovu zaštitu od neadekvatnog, teškog i nezakonitog rada treba biti omogućen pristup sudovima za zaštitu njihovih prava, osigurati eliminiranje svih oblika diskriminacije, uključiti i dati potrebne mandatne ovlasti nacionalnim organizacijama za promicanje i zaštitu ljudskih prava.

Aktivnosti na suzbijanju i učinkovitom eliminiranju dječjeg rada u državama članicama Međunarodne organizacije rada trebaju biti usmjerene na provedbu postupaka prilagođenih djeci. Prije svega, u provedbi zakona ove aktivnosti i mjere trebaju biti usmjerene na pružanje potrebne pravne pomoći žrtvama pogođenim

⁶ Smjernice, isto, str. 343.

raznim oblicima dječjeg rada. Važno je i omogućivanje predstavljanja njihovih gledišta i zabrinutosti, zaštiti privatnosti i uopće smanjenje neugodnosti koje imaju. Osobito je važno takvoj djeci pružiti odgovarajuću potporu i sigurnost, kao i zaštitu od osвете kojoj bi eventualno mogli biti izloženi.

Usvajanje odgovarajućih socijalnih i ekonomskih mjera za smanjivanje i eventualno potpuno ukinuće dječjeg rada također je jedan od važnih oblika aktivnosti u svim zemljama članicama MOR-a. To primarno podrazumijeva izradu odgovarajućih socijalnih programa za skrb i pomoć djeci koja su prinuđena raditi i prije navršene zakonom dopuštene dobne granice, a pogotovo prije nje. "Učinkovito ukinuće rada djece iziskuje provedbu socijalnih i ekonomskih programa kreiranih tako da spriječe uporabu dječjeg rada u budućnosti i, također, da zaštite djecu koja već rade. Da bi ove mjere bile najučinkovitije, moguće zainteresirane skupine, poput organizacija roditelja, organa za zaštitu djece, poslodavaca i skupina djelatnika i nevladine organizacije trebaju biti uključene u izradu socijalnih i ekonomskih mjera potrebnih za borbu protiv rada djece."⁷ Te mjere mogu biti tako programirane da svaka navedena organizacija ima svoj program aktivnog djelovanja, bilo na sprječavanju, ili pak, na poduzimanju vlastitih zaštitnih mjera usmjerenih na ukinuće dječjeg rada, a gdje i ukoliko to nije moguće, onda na preventivnu i drugu zaštitu djece uključene u procese rada. Međutim, svakako da je najbolja ona programska aktivnost koja je koordinirana s razine društva, od strane Vlade ili nevladinih organizacija, tako da svi važni društveni čimbenici djeluju zajedno na jedinstvenom planu borbe za ukinuće dječjeg rada i zloporabe djece pri radu.

Zakonodavna aktivnost s pomoću zakona o radu, zakona o socijalnoj zaštiti, zakona o nedopuštenoj trgovini robom i ljudima, kao i drugim posebnim zakonima, uvijek se smatra najvažnijim i najučinkovitijim oblicima djelovanja, tim prije što i svaki program mora biti utemeljen na zakonu. Međutim, pogriješno bi bilo sve društvene napore usmjeriti na normativu i od nje očekivati nemoguće. Od zakona se ne mogu očekivati čudotvorni učinci. Njima se može i treba promicati razvitak okrenut u smjeru općeg povećanja zaposlenosti u društvu te povećanja gospodarskoga rasta koji će omogućiti dovoljan broj radnih mjesta za odrasle, kako bi rad djece postao nepotreban. Isto tako, smatra se da je dječji rad na tržištu slabo plaćen, što omogućuje da poslodavci za sebe zadržavaju razliku sredstava, koju bi morali isplatiti odraslima ako bi njih zaposlili na istim poslovima.

Zato je borba protiv siromaštva u društvu ujedno stvaranje društvenoga ozračja u kojem se postupno trebaju stvoriti društveni uvjeti za ukinuće dječjeg rada, odnosno njegovo stavljanje pod potpunu društvenu kontrolu i propisanu društvenu preventivu. "Još i danas, uz one koji su bogati i žive u izobilju, ima i drugih koji žive u neimaštini, trpe bijedu, a često čak i umiru od gladi; njihov broj dostiže desetine i stotine milijuna. U različitim dijelovima svijeta i u različitim društveno – gospodarskim sustavima nemali je broj čitavih područja bijede, neimaštine i nerazvijenosti. Ta je činjenica općenito poznata. Nejednakosti među ljudima i narodima ne samo da i dalje traju, one se i povećavaju."⁸

⁷ *Smjernice*, isto, str. 345.

⁸ Iz knjige *100 godina...*, isto, str. 520.

Jedna od najvažnijih mjera te vrste je stručno obrazovanje za djecu bez obitelji ili onu djecu koja ne žive sa svojim obiteljima, odnosno djecu - migrante.

Vrelima Međunarodne organizacije rada predviđen je čitav sustav posebnih zaštitnih mjera prema djeci u procesima rada, koje treba svojim zakonima predvidjeti svaka zemlja, članica ove organizacije, osobito za slučaj kada djeca rade u uvjetima koji bi mogli štetiti njihovom zdravlju, obrazovanju ili drugoj dobrobiti. Međunarodni akti i norme, tamo gdje god je moguće, zalažu se za ukidanje i zabranu dječjeg rada, a tamo gdje to još uvijek i još za dugo neće biti moguće, obvezuju:

- da se iz radnog procesa uklone svi elementi rizika i da se djeca izjednače u plaćama i drugim pravima s odraslima;
- da se ograniči radno vrijeme djece tako što će im se ostaviti dovoljno vremena za odmor, rekreaciju, pohađanje škole i rad u kući;
- da se predvidi duži plaćeni godišnji odmor za djecu i to od najmanje četiri tjedna;
- da se predvidi i obavlja periodične medicinske preglede zaposlene djece u cilju ocjenjivanja njihova zdravlja i sposobnosti za rad;
- da se ponudi i omogući takvoj djeci dodatno obrazovanje poslije radnog vremena i vikendom kao preventivnu mjeru do uključivanja u odgovarajuće oblike formalnog obrazovanja.

Nacionalno zakonodavstvo zemalja članica Međunarodne organizacije rada mora se razvijati u smjeru standardizacije i usuglašavanja s aktima i normama ove autoritativne svjetske asocijacije, ali i posebnih regionalnih organizacija, kao što su Savjet Europe i Europska unija. To osobito važi za društva i države u razvoju, čija se ekonomija nalazi u procesima tranzicije i prilagođavanja, kojima njihovo radno i socijalno pravo daje atribut pravne i socijalne države.

3. UKINUĆE NAJGORIH OBLIKA DJEČJEG RADA

Težište stalne zakonodavne i druge aktivnosti zemalja članica MOR-a, a time i Bosne i Hercegovine, treba biti usmjereno na ukinuće najgorih oblika dječjeg rada, koji su tako označeni upravo zato što ostavljaju najteže posljedice na djecu.

To su:

1. Ropstvo i prakse slične ropstvu,
2. Dječja prostitucija i pornografija,
3. Korištenje djece za druga društveno štetna ponašanja,
4. Radovi koji predstavljaju opasnost za zdravlje, sigurnost i moral djece,
5. Razni oblici prikrivenog rada.

Ukinuću ovih oblika dječjeg rada mora se dati prioritet u borbi protiv svih oblika zabranjenog i neadekvatnog rada djece. Oni naprosto moraju biti zabranjeni, nad njima se mora ostvariti najveća razina društvene kontrole, prema počiniteljima treba predvidjeti primjenu najtežih oblika sankcioniranja uključujući i kaznene mjere, a cjelokupna društvena preventiva mora biti primarno usmjerena na njihovu potpunu eliminaciju. Pored zakonske zabrane takvoga radnog angažmana djece potrebni su stalni programi borbe, ali i povremene revizije programa i aktivnosti; stalna kontrola i praćenje najgorih oblika dječjeg rada; raščlamba posebnih potreba djece izloženih

rizicima; uzajamna pravna pomoć između različitih institucija i u odnosu prema ugroženoj djeci te obvezna međunarodna suradnja u borbi protiv najgorih oblika dječjeg rada.

3.1. Ropstvo i prakse slične ropstvu

Iako ropstvo nije bitna karakteristika društvenih odnosa modernoga društva, ipak međunarodna i domaća iskustva ukazuju na činjenicu da ono nije dokinuto i da se povremeno javlja u mnogim posebnim društvima. Ipak, mnogo rjeđe izravno, a mnogo češće u raznim praksama kao što su prodaja i trgovina djece, obveznost dugom i kmetstvo, prisilni i obvezni rad, prisilno i obvezno mobiliziranje djece za njihovo korištenje u oružanim sukobima i mnogi drugi oblici zloporabe djece koji su slični ropstvu.

Prodaja i "trgovina" djecom nije definirana Konvencijom broj 182 MOR-a. Ipak, Opcionalni protokol na Konvenciju o pravu djeteta, prostituciji djece i pornografiji definira prodaju djece kao "bilo koju radnju ili transakciju kojom bilo koja osoba ili skupina osoba prebacuje dijete nekom drugom, za naknadu ili neku drugu korist."

Ono što nacionalno zakonodavstvo treba primarno predvidjeti u cilju ukinuća ropstva i praksi sličnih ropstvu jest da takva društveno štetna ponašanja budu kaznenim zakonodavstvom priznata, normirana i sankcionirana kao **kazneno djelo**. Međutim, trgovina dječacima i djevojčicama ne treba biti tretirana samo kao djelo usmjereno protiv države već, također, i kao kazneno djelo protiv osobe. Ujedno, treba predvidjeti kažnjavanje posrednika uključenih u takve aktivnosti sve do točke iskorištavanja.

Razni oblici porobljavanja, prodaje i trgovine djecom obično su praćeni primjenom različitih metoda pritisaka i drugih prisilnih mjera prema djeci, kao što su fizičko nasilje, psihička tortura ili prijevara povezana s lažnim obećanjima. Nadalje, svako uskraćivanje slobode kretanja djeteta koje je predmetom trgovine također mora biti kažnjivo po zakonu, a također i uskraćivanje osobnih dokumenata za identificiranje.

U međunarodnim relacijama često se događa da su predmetom trgovine djeca stranog podrijetla. Međunarodno radno pravo ne preporučuje takav njihov tretman koji bi žrtve trgovine smatrao stranim državljanima koji nezakonito borave u zemlji, što bi povlačilo progon iz zemlje, već zahtijeva znatno blaži tretman prema djeci. To podrazumijeva da ona, za razliku od odraslih, budu zaštićena od protjerivanja. Ovo uključuje i eventualno izdavanje privremenih boravišnih, ili pak, radnih dozvola. Ako se djetetu žrtvi izdaje nalog za napuštanje države, onda bi izvršenje ove mjere trebalo biti odgođeno na najmanje 45 dana kako bi u međuvremenu mogle dati potrebne podatke o organizatorima i prekršiteljima. To podrazumijeva da žrtva u navedenih 45 dana uloži žalbu i prihvati obvezu savjetovanja u centru za pomoć, kako bi joj se u drugoj fazi izdala privremena tromjesečna radna dozvola. U ovisnosti od pozitivne ocjene koju daju određeni mjerodavni policijski organi i organi tužiteljstva, uz istodobno poduzimanje mjera kojima se za cijelo vrijeme trajanja postupka osigurava odgovarajuća zaštita žrtve, ona u konačnom treba doći u položaj da može poduzeti mjere pribavljanja boravišne dozvole neograničenog trajanja. Pritom, treba imati u vidu da "zahtjev za izdavanje ovakve dozvole može podnijeti žrtva čija je žalba, odnosno izjava, dovela do sudskog postupka, ako se žalba, odnosno izjava smatra važnom za

postupak.”⁹ Za vrijeme trajanja prethodno opisane procedure zakon treba omogućiti da bude pružena *socijalna pomoć žrtvama* nedopuštene trgovine djecom, što podrazumijeva ostvarivanje prava na socijalnu naknadu te drugih oblika pravne i druge pomoći koja im je potrebna. Pored rečenog, zakon svake države članice MOR-a treba omogućiti međusobno uzajamnu pravnu pomoć stranim državama kako bi one zadovoljile međunarodne standarde u odnosu na trgovinu te pružanje uzajamne pravne pomoći prigodom izručenja, ukoliko do njega dođe.

Obvezivanje dugom i kmetstvo također su poznati i s trgovinom djecom povezani oblici nedopuštena tretmana djece.

Obvezivanje dugom je stanje kada neka osoba preuzme obvezu pružanja svojih usluga, ili usluga osobe koju ima pod svojom kontrolom, kao osiguranje isplate duga kojeg ima prema poslodavcu. *Kmetstvo* je preuzimanje iste obveze, pri čijem izvršenju je ista osoba obvezana pružati usluge rada na zemlji koja pripada drugoj osobi, bez mogućnosti da promijeni svoj status. Ovakvom tretmanu osobito su često izložena djeca, bilo tako što takav dug naslijede od svojih roditelja ili su i sama rođena u uvjetima kmetstva.

Pri standardizaciji nacionalnog zakonodavstva i njegovom usuglašavanju s normama međunarodnog radnog i socijalnog prava treba osigurati da nacionalni zakon predvidi mjere ukinuća obveznosti dugom i s njim povezanog prisilnog rada. On treba zabraniti svima drugim da umjesto mlade osobe u njezino ime stupaju u radni odnos i za nju stvaraju obvezu rada. Jednako tako, nacionalni zakon treba osigurati da nijedna treća osoba ne može umjesto djeteta primiti njegovu zaradu. Napokon, treba predvidjeti i odgovarajuće mjere posebne zaštite djece od raznih oblika obvezivanja dugom i kmetstva, primjerenih specifičnim uvjetima svake zemlje.

Prisilni ili obvezni rad također su oblici najgore vrste rada. Primjenjuju se i prema odraslima. Ali, prilagođavanja nacionalnog zakonodavstva međunarodnim standardima podrazumijeva da pored općenite zaštite svakoga od takvog rada, posebno zaštititi djecu, tako što će osigurati da nijedna osoba mlađa od 18 godina ne bude ni pod kojim uvjetima izložena prisilnom radu ili nekim drugim oblicima obveznog rada.

Prisilno ili obvezno regrutiranje djece za korištenje u oružanim sukobima posebno su teški i međunarodnom radnom zakonodavstvu neprimjereni oblici dječjeg rada. Nacionalno zakonodavstvo treba utvrditi navršених 18 godina kao minimalnu dobnu granicu za prisilno sudjelovanje u neprijateljstvima i regrutiranje u oružane skupine ili oružane snage. Protuzakonito regrutiranje i primjena protuzakonitog postupka regrutiranja moraju biti zakonom kažnjivi. Zakonodavstvo mora omogućiti da svi oni koji su odgovorni za protuzakonito regrutiranje djece budu podložni utvrđivanju odgovornosti i privedeni pravdi. Usto, zakonom se mora predvidjeti objavljivanje standarda i potrebnih zaštitnih mjera civilnom pučanstvu uopće, a osobito djeci izloženoj riziku od regrutiranja.

Drugi oblici ropstva i prisilnog rada koji prema međunarodnom radnom pravu spadaju u najgore oblike rada, kao što su komercijalna seksualna eksploatacija, rad u domaćinstvima gdje su djeca izložena maltretiranju, ponižavanju i drugim oblicima robovskog rada, moraju biti zakonom zabranjeni, a sam zakon treba biti primjenljiv i

⁹ Smjernice, isto, str. 358.

na djecu. Pored toga, svi oblici ropstva ili praksi sličnih ropstvu trebaju biti tretirani kao kaznena djela, a njihovi počinitelji podložni kaznenim sankcijama.

3.2. Dječja prostitucija i pornografija

Iako Konvencija MOR-a (br. 182) ne daje definiciju dječje prostitucije ni pornografije, ovdje ćemo podsjetiti da je to urađeno Protokolom uz istu, koji dječju prostituciju definira kao "korištenje djeteta u seksualnim aktivnostima za naknadu ili bilo kakvu drugu korist." Istim se aktom dječja pornografija definira kao "predstavljanje, na bilo koji način, djeteta koje se bavi stvarnim ili simuliranim eksplicitno seksualnim aktivnostima, ili bilo kakvo predstavljanje spolnih dijelova djeteta za čisto seksualne svrhe." U današnje vrijeme to su dosta rašireni oblici zlorabe djece, koji se mogu svrstati u najgore oblike dječjeg rada.

Nacionalno zakonodavstvo treba ne samo zabraniti korištenje, nabavku ili nuđenje djeteta za prostituciju, organiziranje pornografskih predstava, ili za proizvodnju pornografije već predvidjeti posebnu zaštitu djece. Za počinitelje treba predvidjeti kaznene i druge sankcije, osobito kada se radi o oblicima komercijalnog seksualnog iskorištavanja djece.

3.3. Rad koji predstavlja opasnost za zdravlje, sigurnost i moral djece

U ovu kategoriju najgorih vrsta dječjeg rada spadaju svi oni oblici rada koji, po svojoj naravi ili po okolnostima u kojima se izvršavaju, ukazuju na postojanje realne mogućnosti da će se pri njihovu korištenju ugroziti sigurnost ili oštetiti zdravlje i moral djece. Takav rad i svi oblici njegova korištenja moraju biti zabranjeni i ukinuti, a nacionalnim zakonodavstvom treba za počinitelje predvidjeti kaznene, građanske i administrativne mjere i sankcije. Dakako, njih ne treba samo predvidjeti nego istodobno osigurati njihovu učinkovitu primjenu.

Promatrani sa stajališta uvjeta u kojima se rad odvija, u ovu kategoriju spadaju svi radovi koji se obavljaju pod zemljom, pod vodom, na opasnim visinama i u zatvorenom prostoru. Takav je i rad gdje se rukuje s opasnom mehanizacijom, alatima i toksičnim tvarima, ili rad u nezdravoj radnoj sredini, opterećenoj bukom i vibracijama. U ovu kategoriju spadaju i svi teški radovi ručnog rukovanja ili prenošenja teških tereta, koji bi mogli imati negativan utjecaj na zdravlje i radnu sposobnost djece i mladih radnika. Prekomjerni, prekovremeni, dugotrajni i iscrpljujući rad, osobito onaj koji se odvija u noćnim satima, također spada u kategoriju rada opasnog po zdravlje i sigurnost, te moralni integritet djece.

Nacionalnim zakonodavstvom treba konkretno predvidjeti liste takvih radova. Te liste, zajedno sa zakonodavstvom, trebaju biti podložne periodičnom preispitivanju, revidiranju i tripartitnom pregovaranju socijalnih partnera: vlade, poslodavaca i sindikata.

Svi oblici i vrste takvog rada moraju biti zabranjeni za djecu ispod navršenih 18 godina starosti, a za počinitelje nacionalno zakonodavstvo treba predvidjeti, a mjerodavne institucije primijeniti odgovarajuće kaznene, građanske i administrativne sankcije.

3.4. *Korištenje djece za druge oblike nezakonitih radnih aktivnosti*

Vrelima međunarodnog radnog i socijalnog prava osobito su kao posebno štetni predviđeni drugi oblici asocijalnog ponašanja i radnog angažiranja djece, kao što su: proizvodnja i trgovina drogom, opasni poslovi koji iziskuju nošenje ili uporabu vatrenog oružja, kockanje, prosjačenje, krađa ili drugi oblici organiziranog kriminala.

Nacionalnim zakonodavstvom takav rad djece treba učiniti zabranjenim, sankcionirati ga, predvidjeti odgovarajuće institucije i mehanizme provedbe zakona, a počinitelje učiniti odgovornim.

3.5. *Razni oblici prikrivenog rada*

U svijetu i u nas posebno su rašireni razni oblici prikrivenoga rada djece. Njihova je bitna karakteristika mnogo teže registriranje, uspješno otkrivanje, učinkovito ukidanje i zakonsko sankcioniranje nego što je to kod drugih vrsta radova. U ovu kategoriju spadaju radovi djece u domaćinstvu, radovi djece s posebnim potrebama, ulični radovi, radno angažiranje djece manjina i radnika - emigranata, ženske i mlađe djece. Takvi su radovi, u pravilu, najmanje plaćeni i predstavljaju posebno teške oblike eksploatairanja djece uporabom najgorih oblika njihova rada. Teže otkrivanje i otežano suzbijanje ovakvog dječjeg rada često je povezano s odgovarajućom sredinom u kojoj se on odvija. Obično su to od grada i od očiju inspektora rada i drugih odgovornih institucija udaljene seoske i druge sredine.

Primjer takvoga rada autor teksta imao je prigodu vidjeti boraveći na godišnjem odmoru u seoskoj sredini. Stjecajem okolnosti upoznao je petnaestogodišnjeg dječaka, koji je sa susjedom sačinio usmenu pogodbu iscijepati mu kamion drva za četrdeset konvertibilnih maraka. Za razliku od drugih dječaka, koji bi u sredini bez posla također htjeli zaraditi novac, njemu je to uspjelo. Kada završi posao, moći će sebi priuštiti zadovoljstva koja druga djeca neće moći.

Prvoga dana djelovao je veseo, zadovoljan i neumoran. Radio je cijeli dan i uradio dosta, ali se potkraj dana na njegovima pokretima primjećivao umor. Drugoga dana došao je raditi prividno odmoran i raspoložen za rad, ali se umorio znatno ranije. Potkraj dana bio je prilično blijed i iscrpljen. Kući je otišao znatno ranije. Trećeg se dana već na samom početku primjećivao umor. Nakon sat-dva sjeo je na suncu odmoriti se i sjedeći zaspao. Bilo ga je žalosno gledati. Ipak, izdržao je radne napore, ali je ipak još ranije otišao kući. Četvrtoga je dana doveo još jednog, starijeg dječaka, s kojim je gomilu dokrajčio, a onda vjerojatno i podijelio zarađeni novac od deset maraka po radnom danu. Svoje je neiskustvo skupno platio, jer iskusan radnik ne bi taj golemi posao uradio niti za tri puta veću cijenu. Nakon takvog izravnog promatranja jednog od najgorih prikrivenih oblika dječjeg rada čovjek se dugo ne može oteti neprijatnim dojmovima i razmišljanjima. U svemu je profitirao samo bezdušni poslodavac, koji je za malo novca pripremio drva za cijelu zimu.

Prikriveni oblici dječjeg rada za poslodavce donose najveći profit zbog niske cijene u odnosu na rad odraslih, zbog izbjegavanja poreza i doprinosa prema državi, zbog raznih mogućnosti manipuliranja djecom i raznih zloporaba kojima su ona izložena. Zapravo, zloporabe djece i nasilja nad djecom u procesima dječjeg rada najrasprostranjeniji su i najstariji oblici nasilja koje odrasli provode nad djecom. Danas

su osobito rasprostranjeni u nerazvijenim društvima i državama nestabilnog pravnog sustava, u kojima vlada siromaštvo i nezaposlenost.

Svaki moralno neprihvatljiv i nedopušten, a osobito zakonom zabranjen rad, ujedno je i prikriven, jer ga poslodavac nastoji pod svaku cijenu sakriti od javnosti, inspeksijskih i drugih organa državne i društvene kontrole kako bi što duže na istom profitirao, a ujedno izbjegao zakonom predviđene sankcije. Posebno je društveno opasan onda kada se odvija pod okriljem političkih ili policijskih moćnika u određenim lokalnim sredinama i velikim gradovima. *Primjerice*, u Bosni i Hercegovini je nakon minulog rata zabranjeni i prikriveni rad došao do punog izražaja, pa je samo u 2002. godini, prema nedavno objavljenim podacima, zatvoreno 152 bara i registrirano 246 žrtava trgovine ljudima, uglavnom mladim osobama iz zemlje i inozemstva. Ti noćni barovi poznati su po činjenici da su prijavljeni registrirani za jednu, a stvarno provode posve drugu i zakonom zabranjenu poslovnu djelatnost.

Djelovati u pravcu ukinuća, zabrane i smanjivanja dječjeg rada i zlorabe djece pri radu značajno je područje humanizma i humanizacije društvenih odnosa. Humanisti svijeta, a među njima osobito znanstvenici s područja međunarodnog i domaćeg radnog i socijalnog prava, imaju mnogo razloga biti angažirani na tom značajnom području vlastitog djelovanja u pravcu izgrađivanja boljeg svijeta, humanijeg društva i pravednije države. Jer, "nema plemenitije zadaće od osiguranja bolje budućnosti svakom djetetu."¹⁰ Zato se u Svjetskoj deklaraciji o opstanku, zaštiti i razvoju djece, između ostalog, kaže: "Nastojat ćemo osigurati potrebnu zaštitu djeteta – radnika i ukinuti nezakonito zapošljavanje djece."

4. Uloga i značenje obrazovanja

Stvaranje raznih društvenih institucija za organizirano djelovanje na širokoj fronti borbe za ukinuće najgorih i smanjivanje svih drugih oblika dječjeg rada jedna je od prioritetnih zadaća koju treba provoditi u svim, a osobito u nerazvijenim i primitivnim društvima.

Ta institucionalizacija podrazumijeva stvaranje i angažman brojnih drugih nevladinih organizacija i udruga civilnog društva, koje u značajnoj mjeri mogu pripomoći u stvaranju poželjnog društvenog ozračja za provedbu zakona, ali također i za realiziranje programa različitih društvenih i humanitarnih organizacija za borbu protiv siromaštva, za redovito i stručno obrazovanje djece u cilju njihova osposobljavanja za zapošljavanje i samostalno privređivanje.

Opće i društveno obrazovanje imaju golemo i nezamjenljivo značenje za stvaranje podjednakih šansi za djecu kako bi ona bila osposobljena za adekvatno zapošljavanje po završetku školovanja i stjecanja dobne sposobnosti za samostalno zaključivanje i potpisivanje ugovora o radu. "Kako su današnja djeca građani sutrašnjice, njihov opstanak, zaštita i razvoj su preduvjet budućem razvoju čovječanstva. Temeljni cilj nacionalnog razvoja trebao bi biti opskrba novih naraštaja potrebnim znanjima i sredstvima kako bi mogli zadovoljiti osnovne potrebe i u potpunosti razviti vlastite

¹⁰ Iz Konvencije o pravima djeteta.

moгуćnosti. Budući da će njihov osobni razvoj i doprinos društvu uvjetovati budućnost svijeta, ulaganje u zdravlje djece, prehranu i školovanje jest temelj nacionalnog razvoja.”¹¹ Te spoznaje moraju biti svjesni svi relevantni društveni čimbenici i na njemu graditi svoj nacionalni program borbe za ukinuće najgorih oblika dječjeg rada.

Već odavno je na mjerodavnom mjestu upozoreno da i danas “više od 100 milijuna djece rade na poslovima koji su često teški, opasni i protivni odredbama međunarodnih konvencija što određuju zaštitu djece od ekonomskog izrabljivanja i rada koji šteti njihovoj izobrazbi i opasan je po njihovo zdravlje i cjelovit razvoj. Stoga bi sve države morale raditi na zaustavljanju takvog zapošljavanja djece i naći način da zaštite radne uvjete djece čije je zapošljavanje zakonski opravdano, kako bi im se omogućilo da odrastu i razviju se u zdravoj sredini.”¹² To osobito važi za nedovoljno razvijene zemlje, kakva je Bosna i Hercegovina.

Zaštita djece od svih oblika ekonomskog i socijalnog izrabljivanja jedna je od važnih preokupacija i Pakta o ekonomskim i socijalnim pravima. Ovaj važan međunarodni akt promovira opći stav da “njihovo zaposlenje na poslovima koji su štetni za njihov moral i zdravlje, ili opasni po život, ili mogu škoditi normalnom razvoju, treba da bude kažnjivo po zakonu. Ono to i jest u najvećem broju zemalja svijeta, uključujući Bosnu i Hercegovinu. Problem je najveći u tomu što se zakoni često ne provode ili se provode samo djelomično. To uvjetuje veliku razliku između onoga što je normativno predviđeno i stvarnog stanja koje se bitno razlikuje, a uzrokovano je odstupanjem od dosljednog ostvarivanja normi međunarodnog i domaćeg radnog i socijalnog prava.

Treba isto tako ukazati na činjenicu da i Europska socijalna povelja također proklamira i “proglašava pravo djece, mladeži i zaposlenih žena na zaštitu”.

5. NEZAMJENLJIVA ULOGA OBITELJI

Obitelj je ona temeljna društvena skupina koja predstavlja osnovnu ćeliju društva u kojoj se dijete rađa, odgaja, obrazuje, uči radu, stječe radne navike i razvija kao svestrana osoba. Iz tih razloga i Europska socijalna povelja priznaje “pravo obitelji na socijalnu, pravnu i ekonomsku zaštitu i pravo radnika emigranata i njihovih obitelji na zaštitu i pomoć. Povelja još navodi pravo na profesionalnu orijentaciju i stručno usavršavanje, zaštitu zdravlja, socijalnu sigurnost, socijalnu i zdravstvenu pomoć i pravo na korištenje usluga socijalne zaštite.” Zaštitna funkcija obitelji u odnosu na svoje članove, osobito djecu, jedna je od njezinih najvažnijih društvenih funkcija. Ukoliko obitelj ima i u perspektivi sve više bude imala mogućnost pravilno ostvarivati tu svoju temeljnu društvenu ulogu, pravna zaštita djece od neadekvatnog rada, preranog zapošljavanja i ukinuća najgorih oblika rada sve će više gubiti na svojoj važnosti, a država i društvo će sve manje morati prisilnim mjerama intervenirati na području zaštite djece od takvoga rada. To najbolje potvrđuje činjenica da se najveći broj radom ugrožene djece regrutira iz rastavljenih brakova i socijalno nesređenih

¹¹ Iz Plana djelovanja za primjenu svjetske Deklaracije o opstanku, zaštiti i razvoju djece u devedesetim godinama.

¹² Iz Plana djelovanja...

obitelji. Ne samo što su takva djeca u svom odrastanju i profesionalnom osposobljavanju lišena prave obiteljske pomoći u najvažnijem životnom razdoblju nego su ona često prepuštena preranom stjecanju vlastitih sredstava za život radom na najgorim poslovima, koje samo tu mogu naći.

6. OSVRT NA STANJE ZAŠTITE DJECE OD NAJGORIH OBLIKA RADA U FEDERACIJI BOSNE I HERCEGOVINE

Zaštita djece od neadekvatnog rada, preranog zapošljavanja i isključivanja od najgorih oblika rada u Bosni i Hercegovini se ostvaruje na razini entiteta i županija – kantona. Na razini države i središnje vlade ne provode se nikakve socijalno zaštitne mjere prema djeci, jer ova zemlja po Daytonskom mirovnom sporazumu i njime propisanom ustavu, uopće nema ministarstvo rada i socijalne skrbi, pa je time lišena ostvarivanja socijalne funkcije.

Polazeći od odredaba navedenih međunarodnih konvencija, preporuka, povelja i deklaracija, donesen je federalni Zakon o radu, Zakon o socijalnoj zaštiti socijalno ugroženih osoba i brojni drugi propisi s područja rada i socijalne sigurnosti. Međutim, sve je to još vrlo daleko od onih zahtjeva koje je potrebno provesti da bi nacionalno zakonodavstvo u potpunosti udovoljilo standardima predviđenim aktima Međunarodne organizacije rada, Savjeta Europe i osobito Europske unije. Propisima je zabranjeno zapošljavanje osoba mlađih od 15 godina. "Za takvo zaposlenje propisani su posebni uvjeti. **Prvi** je da se o tomu prethodno pribavi odobrenje inspektora rada. **Drugi** je uvjet da način zaposlenja, opseg radnog angažiranja i sami poslovi budu takvog karaktera da se time ne ugroze pet bitnih vrijednosti: život, zdravlje, čudorednost, školovanje i razvoj osobe koja se zapošljava."¹³

U Republici Hrvatskoj zakonom su predviđeni teži dodatni uvjeti za zapošljavanje osoba mlađih od 18 godina tako što one same nemaju poslovnu sposobnost za samostalno zaključivanje ugovora o radu. Za to je potrebna suglasnost skrbnika koji se stara o neometanom razvoju malodobnika, a ona se može dobiti samo uz prethodno odobrenje tijela mjerodavnog za poslove socijalne skrbi. To nije slučaj u Federaciji Bosne i Hercegovine. Međutim, i ovdje je zakonom zabranjen rad malodobnika na određenim poslovima, gdje bi moglo doći do ugrožavanja njihova života, zdravlja, čudorednosti i daljnjeg razvoja.

Ni na planu djelovanja raznih organizacija civilnog društva za zaštitu obitelji i malodobne djece nisu postignuti zapaženi rezultati u borbi protiv njihova iskorištavanja na najgorim oblicima rada i na ukinuću takvoga rada. Najveću skrb o tomu pokazala je do sada institucija Ombudsmana, koja svoju djelatnost velikim dijelom usmjerava na zaštitu ljudskih prava s područja rada i radnih odnosa, a osobito je usmjerena na slučajeve suzbijanja najgorih oblika prikrivenog i zabranjenog rada djece i mladeži.

¹³ O tomu šire: Božo Žepić, *Radno i socijalno pravo*, Logos, Split, 2001. str. 208. - 210.

Literatura:

- [1] N. Tintić, *Radno i socijalno pravo, knjiga I i II*, Zagreb, 1969, 1972.
- [2] Baltić-Despotović, *Osnovi radnog prava*, Beograd, 1976.
- [4] V. Jelčić, *Socijalno pravo*, Zagreb, 1982.
- [5] S. Dedić, *Socijalno pravo*, Sarajevo, 1995.
- [6] B. Perić, *Radno pravo sa socijalnim osiguranjem*, Sarajevo 1968.
- [7] *Priručnik o zaštiti ljudskih prava i nediskriminaciji u oblasti radnih odnosa*, Sarajevo, 1999.
- [8] G. Friedmann – P. Naville, *Sociologija rada*, V. Masleša, Sarajevo, 1972.
- [9] Smjernice o radnom zakonodavstvu, Geneva, 2001.
- [10] *100 godina katoličkog socijalnog nauka*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1991.
- [11] B. Žepić, *Radno i socijalno pravo*, Split, 2001.
- [12] Deklaracija o opstanku i zaštiti djece u devedesetim godinama, Konvencija MOR-a o pravima djeteta.
- [13] Zakoni o radu i zakoni o socijalnoj zaštiti F BiH i RH

ELIMINATION OF THE WORST FORMS OF CHILDREN'S LABOUR AND APPLICATION OF INTERNATIONAL STANDARDS IN PROTECTING CHILDREN AND THE YOUNG AT EMPLOYMENT AND WORK

Summary

The international and social law, especially the conventions, recommendations and other acts of the International Labour Organisation, the Council of Europe and the European Union contain numerous standards for eliminating and forbidding the worst forms of children's labour and for legal regulation of such labour in the countries where general conditions and the market require employment of children.

The problem in Bosnia and Herzegovina is how to harmonise and satisfy such standards, since there is no ministry of labour and social welfare at the level of the state. The enactment of labour laws and other regulations in the field of labour and social welfare has been transferred to the competence of the Entities. In the Federation this competence is again shared between the Entity itself and the cantons. By the passage of the Labour Law in both Entities the first important steps were made in the standardisation of the law, the regulation of the law-permitted labour for children between 15 and 18 years of age, and the abolition of the worst forms of children's labour.

What lies ahead here is a constant struggle for the standardisation and modernisation of the labour and social legislation, where the International Labour Organisation gives a substantial support through its institutions and engaged experts, especially by organising tripartite conferences and in other ways. However, the problems arise because social, material, economic and financial conditions do not create and provide a quality basis for the enforcement of law and law-provided rights. The

widespread poverty, huge unemployment and an inadequate state of education do not allow a full development of children up to the age of 18 or complete their education. Besides, very poor job opportunities for the young upon completing their education have a discouraging affect on pupils and students, so that many of them decide for the discontinuation of education and for premature employment.

The elimination of the worst forms of children's labour and a regulation by law of permitted forms of such labour have to continue being a subject of constant care and activity of government institutions and bodies, and also of various social and humanitarian organisations.

Key words: children's labour, the worst forms of labour – elimination, protection at work, child-worker, conventions, ILO recommendations, Labour Law